

KS. RYSZARD SAWICKI

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski

 <https://orcid.org/0000-0003-1405-7297>

e-mail: rsawicki@caritas.pl

ŚWIĘTY JAN PAWEŁ II JAKO ORĘDOWNIK LITEWSKIEJ DROGI DO WOLNOŚCI RELIGIJNEJ I POLSKO-LITEWSKIEGO DIALOGU

**St. John Paul II as an advocate the Lithuanian way
to religious freedom and polish-lithuanian dialogue**

Abstrakt: Święty Jan Paweł II był zdecydowanym obrońcą praw człowieka i wolności religijnej. W czasach sowieckiej okupacji, kiedy Litwa i inne kraje bałtyckie cierpiały pod reżimem komunistycznym, Papież otwarcie wyrażał swoje wsparcie dla narodów bałtyckich. W 1993 r. odwiedził Litwę, co było wydarzeniem szczególnym dla tego kraju. W czasie tej pielgrzymki zachęcał Litwinów do zachowania swojej tożsamości narodowej i kulturowej, a także do walki o wolność.

Jan Paweł II był też wielkim zwolennikiem zbliżenia i dialogu między Polską a Litwą. Choć odziedziczone z przeszłości różnice i kwestie historyczne tworzyły napięcia między obydwoma narodami, Papież starał się budować mosty i promować pojednanie. Jego pielgrzymki do Polski i Litwy stanowiły wyraz otwartości i troski o dobre relacje między obu narodami.

Słowa kluczowe: wolność, prawa człowieka, Jan Paweł II, Litwa, dialog polsko-litewski, reżim komunistyczny, Związek Radziecki.

Abstract: St. John Paul II was a strong defender of human rights and religious freedom. During the Soviet occupation, when Lithuania and the other Baltic countries suffered under the communist regime, the Pope openly expressed his

KS. RYSZARD SAWICKI – doktor nauk teologicznych w zakresie teologii pastoralnej. Wykładowca Wydziału Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie i Wyższego Seminarium Duchownego w Ełku. Wicedyrektor Caritas Diecezji Ełckiej; duszpasterz krajowy pracowników opieki społecznej. Autor czterech monografii, a także 40 artykułów naukowych.

support for the Baltic nations. In 1993, he visited Lithuania, which was a special event for this country. During this pilgrimage, he encouraged Lithuanians to preserve their national and cultural identity, as well as to fight for freedom. John Paul II was also a great supporter of rapprochement and dialogue between Poland and Lithuania. While differences and historical issues inherited from the past created tensions between the two nations, the pope sought to build bridges and promote reconciliation. His pilgrimages to Poland and Lithuania were an expression of openness and concern for good relations between the two nations.

Key words: freedom, human rights, John Paul II, Lithuania, Polish-Lithuanian dialogue, communist regime, Soviet Union.

Zakończenie II wojny światowej dla wielu państw Europy Środkowej i Wschodniej nie wiązało się wcale z odzyskaniem upragnionej wolności i suwerenności. Pakt Ribbentrop – Mołotow z 23 sierpnia 1939 r. i jego późniejsze poprawki określiły zasięg wpływów III Rzeszy i Związku Socjalistycznych Republik Sowietkich. Hitlerowskie Niemcy zagarnęły zachodnią część Polski, do linii rzek Pisa – Narew – Bug – San, natomiast Związek Radziecki Kresy Wschodnie, a w przyszłości także kraje bałtyckie wraz z Litwą. Kraj ten znalazł się w radzieckim świecie realnego socjalizmu przeznaczonym dla *homo sovieticus*.

Wraz z ustanowieniem we wschodniej części Europy reżimów komunistycznych, katolicyzm stanął w obliczu jednego z najpoważniejszych sporów polityczno-ideologicznych, który zagroził nie tylko pozycji, ale nawet samemu istnieniu Kościoła rzymskokatolickiego. Decyzje dyplomatów podjęte na konferencjach Wielkiej Trójki w Teheranie, Jałcie i Poczdamie spowodowały poddanie Europy Wschodniej sowieckiej dominacji oraz zainstalowanie w niej niedemokratycznych reżimów politycznych, realizujących interesy Związku Sowietkiego i promujących ideologię marksizmu-leninizmu.

Jednym z ważnych elementów komunizmu było wrogie traktowanie religii, uznawanej za czynnik hamujący rozwój społeczny. W polityce władz dominowało niechętnie, a nawet wrogie nastawienie do Kościołów i związków wyznaniowych. Kościół rzymskokatolicki był dla nich szczególnie groźnym przeciwnikiem jako instytucja kształtująca idealistyczny pogląd na świat, obdarzona autorytetem licznych wiernych oraz podporządkowana zagranicznemu „ośrodkowi politycznemu”, czyli Watykanowi.

Litwa w okowach komunistycznego reżimu i jej *dream of freedom*

Litwa była częścią ZSRR od 1940 r. do 1990 r. i nie posiadała niezależności państwowej (w litewskich opracowaniach historycznych używa się terminów „aneksja” i „sowiecka okupacja”; Anušauskas [i in.], 2007). Jej mieszkańcom narzucono marksistowsko-leninowską ideologię, której podstawą była walka klas, dyktatura proletariatu, likwidacja klasy burżuazyjnej. Ideologia komunistyczna broniła polityki Związku Radzieckiego, a kulturę narodowościową traktowała jako zjawisko obce interesom socjalizmu (Tininis, 1994, 61). W dziedzinie nauki, kultury i sztuki nie pozostawiono żadnego miejsca na niezależność myśli i jakkolwiek swobodę twórczą.

Wolność religijna stała się nie tyle sprawą prywatną, co kategorią polityczną, która zakładała walkę z religią i krzewienie ateizmu. Zamykano i nacjonalizowano kościoły, seminaria duchowne i klasztory, represjonowano duchownych i osoby życia konsekrowanego. Prezydium Rady Najwyższej Litewskiej SRR wydało 19 czerwca 1948 r. dekret *O nacjonalizacji domów modlitwy i zabudowań klasztornych, a także domów mieszkalnych należących do wspólnot religijnych* (Dziedzic, 2011, 133–148). Abp Romuald Jałbrzykowski (1876–1955), metropolita wileński zmuszony został do wyjazdu do Polski (Szot, 2002). Usuwano wszelkie przejawy religijności z przestrzeni publicznej. W dniu 13 września 1948 r. uchwałą Rady Ministrów oficjalnie zakazano nauczania religii (Dziedzic, 2011, 137). Władza sowiecka starała się zawładnąć życiem prywatno-rodzinnym. Szkoła, domy kultury czy organizacje młodzieżowe stały się jednym z narzędzi sowietyzacji (Zajankowska, 2013, 283). W okresie totalitarnego reżimu na Litwie powstawały pseudohistoryczne publikacje traktujące o dziejach chrześcijaństwa i Kościoła rzymskokatolickiego na Litwie (Pakarklis, 1948; Žiugžda, 1948).

W warunkach totalnej władzy pojawiały się jednak próby zorganizowanego oporu, czego przykładem był protest 63 księży z diecezji Telsze (lit. Telšiai) przeciwko restrykcjom w zakresie kształcenia duchowieństwa. Został on złożony w styczniu 1968 r. na ręce Aleksieja Kosygina – premiera ZSRR w Moskwie. Szacuje się, że w latach 1968–1972 podobnych pism – protestów, kierowanych do najwyższych władz przez litewskich duchownych było co najmniej kilkanaście. Reakcją aparatu władzy były represje wobec opornych księży i osób świeckich w postaci brutalnych pobić, więzienia czy łagrów. Symbolem niezłomności w walce z komunistycznym reżimem stali się bohaterscy biskupi i kapłani, m.in. abp Romuald Jałbrzykowski

(1876–1955), bł. abp Teofilus Matulionis (1873–1962), kard. Vincentas Sladkevičius MIC (1920–2000), bp Julijonas Steponavičius (1911–1991), o. Antanas Šeškevičius SJ (1914–2002), ks. Juozas Zdebskis (1914–1989), ks. Prosperas Bubnys MIC (1918–2012). Postacią, która doczekała się największej liczby opracowań biograficznych jest beatyfikowany w 2017 r. abp Teofilus Matulionis (Kiškis, 2008; Vasiliauskaitė, 2017, 21–39; Jurevičiaus, 2017; Streikus, Jurevičius, 2017; Žemaitis, 2021, 89–96). Opozycja przybierała na sile, o czym świadczy fakt, że w 1979 r., w sprawie odzyskania bezprawnie przejętego kościoła w Kłajpedzie, pod oficjalnym protestem złożyło podpis 148 tys. osób (Dziedzic, 2011, 143).

W marcu 1972 r. zaczęto wydawać konspiracyjnie „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika” („Kronikę Kościoła Katolickiego na Litwie”). Pismo ukazywało się poza zasięgiem cenzury aż do 1989 r., będąc heroldem Litewskiego Ruchu Religijnego i Praw Obywatelskich. Jego treść poświęcona była życiu Kościoła w czasach Związku Radzieckiego, a szczególnie dokumentowaniu jego prześladowań przez władze sowieckie. Łącznie ukazało się 81 numerów, wydawanych w formie powielanego maszynopisu, o objętości ok. 70–80 stron, z częstotliwością średnio raz na dwa/trzy miesiące. Na łamach kroniki opisywano przypadki naruszania wolności sumienia i wyznania, publikowano relacje z procesów sądowych, relacjonowano antykościelną politykę oświatową. Ponadto prezentowano ważniejsze wydarzenia diecezjalne. Tekstom informacyjnym towarzyszył komentarz dziennikarski. Pierwszym redaktorem naczelnym był ks. Sigita Tamkevičius (numery 1–57), a po jego aresztowaniu w 1983 r. – ks. Jonas Boruta (numery 58–81). Pismo działało dzięki zaangażowaniu wielu współpracowników – kapłanów, sióstr zakonnych i osób świeckich, którzy zbierali relacje, zajmowali się powielaniem i kolportażem biuletynu. Do ważniejszych z nich należeli: ks. Juozas Zdebskis, ks. Alfonsas Svarinskas, s. Gerarda Elena Šuliauskaitė. Pismo przemycano, a następnie rozpowszechniano w Europie Zachodniej. Wydawcy dokonywali transkrypcji tekstów na mikrofilmy i przesyłali je za „żelazną kurtynę” np. w tubkach pasty do zębów. Społeczność litewsko-amerykańska tłumaczyła „LKB Kronika” na angielski i inne języki, a następnie wysyłała ją do rządów, parlamentów i organizacji międzynarodowych Bloku Zachodniego. Wtedy świat dowiedział się o naruszaniu wolności Kościoła, wyznania i sumienia na Litwie. Numer 59 ukazał się w 1985 r. w tłumaczeniu na język polski nakładem podziemnego Wydawnictwa Grup Politycznych w Warszawie (Dziedzic, 2011, 143–144; Biliūtė-Aleknavičienė, 2019, 185–204, 350–352, 370–372).

Nadzieja na odzyskanie wolności pojawiła się w marcu 1985 r., kiedy Michaił Gorbaczow (1931–2022) został nowym sekretarzem generalnym KC KPZR. Był on przekonany o konieczności dokonania zmian w sowieckim systemie politycznym, gospodarczym i społecznym. Na XXVII Zjeździe KPZR (25 lutego – 6 marca 1986 r.) zatwierdzono program zwany „pieriestrojką” („przebudową”), który rozpoczął proces przemian ideologicznych i ekonomicznych. W ramach podjętych reform wprowadzano szereg środków mających na celu zwiększenie efektywności gospodarki, decentralizację władzy, zachęcanie do innowacji i poprawę relacji między władzą a obywatelami (Zajankowska, 2013, 283–285).

Ważną inicjatywą w życiu Kościoła rzymskokatolickiego na Litwie, konsolidującą i angażującą wiernych był jubileusz 600-lecia chrztu Litwy, przypadający w 1987 r., a poprzedzony trzyletnimi przygotowaniem. Miał on wprowadzić wymiar dozwolony przez władze, ale odegrał znaczącą rolę w dziele odrodzenia religijnego na Litwie (Dziedzic, 2011, 145). Litewski Episkopat w swoich listach pasterskich podkreślał działalność kulturalną i aktywność religijną Kościoła katolickiego na przestrzeni wieków, pomijając jednocześnie przeszkody władz w jubileuszowych obchodach. Wydarzenie to miało ogromny wpływ na odejście aparatu władzy od planów ateistycznego społeczeństwa (Zajankowska, 2013, 289).

Przywołany Michaił Gorbaczow zdawał sobie sprawę z potrzeby współpracy z krajami uprzemysłowionymi i zmniejszenia wysiłku zbrojeniowego. Szukał możliwości współpracy pokojowej i dążył do znormalizowania relacji z Europą Zachodnią, Japonią i Chinami. W dobie pieriestrojki rewolucyjnych zmian społeczno-politycznych upatrywano w upadku dwubiegunowego porządku świata i zakończeniu „zimnej wojny”, czego zwiastunem był upadek muru berlińskiego w nocy z 8 na 9 listopada 1989 r. Odżyły nastroje patriotyczne i państwa podporządkowane do tej pory Sowietom coraz bardziej otwarcie i głośno zaczęły domagać się niepodległości.

Do obywateli Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej docierały doniesienia o tym, co dzieje się u zachodnich sąsiadów. W Polskiej Republice Ludowej rozrastał się ruch społeczny „Solidarność”, który inicjował liczne protesty, strajki i manifestacje, wyrażając sprzeciw wobec reżimu i wystawiając na próbę jego legitymację. Mimo brutalnej reakcji władz, „Solidarność” nie została unicestwiona. Akty terroru wobec społeczeństwa polskiego jedynie skonsolidowały Polaków wokół idei odzyskania niepodległości i niezależności od Sowietów. Po zakończeniu stanu wojennego 22 lipca 1983 r. „Solidarność” zaczęła się odradzać (*Upadek komunizmu w Polsce*, 2019,

[15.07.2023]). Sprzyjających idei wolności działaczy wciąż prześladowały władze komunistyczne, czego szczególnym wyrazem było zamordowanie ks. Jerzego Popiełuszki w październiku 1984 r. (Nitecki, 2003, 261–267). Dalsza walka opozycji, presja międzynarodowa oraz niewydolność gospodarcza kraju spowodowały, że w 1989 r. podjęto negocjacje między władzami a opozycją. W wyniku tych negocjacji doszło do częściowego przekształcenia systemu politycznego, a w 1990 r. odbyły się pierwsze wolne wybory parlamentarne w Polsce od czasów II wojny światowej. Wkrótce potem Polska odzyskała pełną niepodległość.

Na Litwie zażądano potępienia paktu Ribbentrop – Mołotow zawartego w 1939 r. przez ministrów spraw zagranicznych hitlerowskich Niemiec i ZSRR. Dano temu wyraz 22 lipca 1989 r., w 50. rocznicę podpisania paktu, gdy utworzono 650-kilometrowy łańcuch ludzki łączący wspomniane państwa, żądając m.in. odbudowy ich samodzielności. Powołano do życia Ruch na Rzecz Przebudowy Sąjūdis, przypominano flagę narodową i uznano język litewski za obowiązujący na terytorium tego kraju oraz przywrócono administrację Kościoła rzymskokatolickiego, do rozbitcia której dążył Związek Radziecki. W końcu 1989 r. zmieniono art. 50 konstytucji litewskiej, który dotyczył wolności wyznania i sumienia. W lutym 1990 r. przeprowadzone zostały wybory, które wygrał Ruch na Rzecz Przebudowy Sąjūdis. Dnia 11 marca 1990 r. nowy parlament przyjął uchwałę o przekształceniu Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej w Republikę Litewską oraz zatwierdził „Akt przywrócenia niepodległości Państwa Litewskiego” (Czarnecka, 2007, 229; Gumuliauskas, 2012, 31).

Na proklamowaną niepodległość Litwy Moskwa zareagowała wprowadzeniem czołgów do Wilna. Dnia 13 stycznia 1991 r. wojsko sowieckie dokonało szturm na wieżę telewizyjną ochranianą przez ludność cywilną, a w przeważającej mierze studentów. Litwini bronili przed żołnierzami Michaiła Gołowatowa wejścia do studia, w którym do ostatniej chwili nadawany był program wolnej Litwy. Kładziono się na ziemię, tworząc tym samym żywą zaporę przed gąsienicami czołgów. Wydarzenie to pochłonęło 14 ofiar śmiertelnych (13 cywilów oraz jednego żołnierza radzieckiego), a ponad 600 osób zostało rannych. Nazajutrz wielki tłum zgromadził się, aby oddać hołd zabitym. Wobec zaistniałej sytuacji szturm na parlament nie został przeprowadzony. Dnia 21 sierpnia 1991 r. załamał się moskiewski pucz Gennadija Janajewa i sowieckie siły opuściły wieżę telewizyjną w Wilnie, a na placu Łukiskim zdemontowano pomnik Włodzimierza Lenina. Dla upamiętnienia tych wydarzeń co roku 13 stycznia Litwini obchodzą święto

narodowe o nazwie Dzień Obrońców Wolności. Rozpoczął się proces demokratyzacji i przywracania wolności religijnej na Litwie (Laukaitytė, 2009, 135–146; *Upadek imperium*, 2021, [27.07.2023]).

Rola św. Jana Pawła II w procesie upadku komunizmu na Litwie i w Europie Środkowo-Wschodniej

Podane wyżej fakty historyczne zbiegły się w czasie z pontyfikatem św. Jana Pawła II. Jako pierwszy papież pochodzący spoza Włoch od ponad 450 lat i pierwszy papież z Europy Wschodniej, miał on szczególne zrozumienie dla krajów, które ucierpiały pod komunistycznym reżimem. Jego formacja intelektualna i duchowa zawierała w sobie głęboką wiedzę o rozmaitych problemach przeszłości i teraźniejszości Litwy. Składały się na nią dwa ważne elementy: wychowanie w jagiellońskiej tradycji wielonarodowej Rzeczypospolitej Obojga Narodów wraz z fascynacją polską literaturą romantyczną oraz doświadczenie XX-wiecznych totalitaryzmów. Formacja ta pozwalała mu dobrze rozumieć skomplikowaną historię stosunków polsko-litewskich.

Jan Paweł II uważał wolność za fundamentalne prawo osoby ludzkiej i opowiadał się za jej poszanowaniem na całym świecie. Zagadnienie to zajmowało wiele miejsca w papieskim magisterium, implikowało jednocześnie kwestię wolności bardziej szczegółowych, które można zasadniczo sprowadzić do wolności na płaszczyźnie: kulturowej, małżeńsko-rodzinnej, społeczno-gospodarczej, politycznej i wreszcie religijnej (Skorowski, 2022, 127–129).

Walka o wolność narodów Europy Środkowo-Wschodniej była długotrwałym procesem, na który w dużej mierze rzutowały wydarzenia w Polsce i Kościele rzymskokatolickim. Nadzieję na zmiany dał wybór kard. Karola Wojtyły na Stolicę Piotrową dokonany 16 października 1978 r. Przypomniano od razu proroczy wiersz Juliusza Słowackiego, który się wreszcie spełnił: „Pośród niesnasków – Pan Bóg uderza/W ogromny dzwon,/ Dla Słowiańskiego oto Papieża /Otwarty tron” (Słowacki, 1982, 263). W dniu 2 czerwca 1979 r. podczas swojej pierwszej pielgrzymki do Polski Ojciec Święty Jan Paweł II wołał na Placu Zwycięstwa w Warszawie: „Niech zstąpi Duch Twój i odnowi oblicze ziemi. Tej ziemi” (*Pielgrzymka Jana Pawła II do Polski 1979*, 2019, [28.07.2023]). Słowa te są dziś powszechnie interpretowane jako subtelne, ale zarazem jednoznaczne wezwanie do zmiany systemu z totalitarnego na demokratyczny i przywrócenia swobód obywatelskich oraz do powrotu do wartości chrześcijańskich. Papieski apel, usłyszany z Warszawy, przyczynił się do wzmocnienia dążeń do wolności w Polsce i całej Europie Środkowo-Wschodniej.

Rolę Jana Pawła II w procesie przemian na Litwie w „krzywym zwierciadle” ukazują materiały byłego archiwum KGB w Wilnie (Andrew, Gordijewski, 1990). Teczkę papieża, założoną w marcu 1980 r. pod kryptonimem „Kapella” (kaplica), przeanalizowała gruntownie Irena Mikłaszewicz. Już w uzasadnieniu założenia teczki można spotkać się z tezą, że wybór polskiego kardynała na tron papieski związany jest z „nawrotem konserwatyzmu” i „odtąd bardziej ostro będzie poruszana kwestia wzmocnienia walki przeciwko komunizmowi” (Mikłaszewicz, 2009, 581). Gromadzenie materiałów miało na celu ułatwienie przygotowania konkretnych przedsięwzięć możliwych do zastosowania wobec „wrogiej” postawy Watykanu. W teczce chętnie odnotowywano papieskie wypowiedzi odnoszące się do wydarzeń 1980 r., apele o solidarność społeczną, z jakimi zwracał się do Polaków podczas pielgrzymek do swojej ojczyzny. Skatalogowano jego gesty i konkretne posunięcia. Zaznaczono m.in., że nie godził się na uregulowanie granic archidiecezji wileńskiej w taki sposób, aby pokrywały się one z granicami Litewskiej SRS, co oznaczałoby zgodę Watykanu na aneksję krajów bałtyckich przez ZSRS. Zauważono, że papież oddziaływał na Kościół katolicki na Litwie poprzez hierarchów i duchowieństwo Kościoła katolickiego w Polsce. Dostrzeżono także ukierunkowywanie działalności katolików na Litwie na poparcie ruchów antysowieckich, na wzór postawy Kościoła katolickiego w Polsce w latach osiemdziesiątych XX w. Jan Paweł II stanowił dla wywiadu KGB ważny obiekt penetracji ze względu na ponadnarodowe znaczenie. Analitycy KGB oceniali realnie rolę Papieża w procesie przemian, które doprowadziły do upadku systemu komunistycznego i odzyskania przez Litwę niepodległości. Kościół pełnił funkcję katalizatora i gwaranta stabilności, a osobiste zaangażowanie i przychyłność Jana Pawła II dla spraw litewskiej drogi do wolności proces ten usprawniły (Mikłaszewicz, 2009, 582–587).

Ojciec Święty pragnął wziąć udział w uroczystościach 600-lecia chrztu Litwy, przypadających w 1987 r., ale władze sowieckie – w obawie przed niekontrolowanymi następstwami – nie zezwoliły na jego osobisty udział w tym wydarzeniu. Jubileusz został zatem podzielony na obchody na Litwie i w Rzymie. Dnia 5 czerwca 1987 r. papież wystosował specjalny list apostolski do katolików na Litwie (Jan Paweł II, 1987), a podczas uroczystości watykańskich, które odbyły się 28 czerwca z udziałem przedstawicieli niemal wszystkich episkopatów europejskich, beatyfikował abp. Jerzego Matulewicz MIC (1871–1927), metropolitę wileńskiego (Dziedzic, 2011, 145). Nowo ogłoszony błogosławiony był „drugim Litwinem, po św. Kazimierzu Królewiczu, wyniesionym na ołtarze, a zarazem pierwszą osobą z nie tak

odległej przeszłości, którą pamiętają jeszcze współcześnie żyjący. Co więcej, błogosławiony Jerzy był osobą, która z uporem i odwagą stawiała w obronie praw Kościoła i praw wiernych w czasie pierwszej okupacji bolszewickiej na początku 1919 r. Dlatego więc i w czasie trzeciej komunistycznej okupacji stanowił on najlepszy przykład do naśladowania” (Subačius, 2019, 53).

Szczególne znaczenie dla Kościoła rzymskokatolickiego na Litwie miało mianowanie w 1988 r. przez Jana Pawła II kardynała, którym został biskup koszedarski Vincentas Sladkevičius MIC. Był to pierwszy kardynał na Litwie od czterech stuleci (Zajankowska, 2013, 290). W 1989 r. został on ustanowiony arcybiskupem Kowna. Był to jeden z największych autorytetów moralnych na Litwie. Świecenia biskupie otrzymał potajemnie w 1957 r., bez zgody władz sowieckich. W latach 1959–1982 nie pozwolono mu na pełnienie posługi biskupiej i zesłano do jednej z małych parafii w rejonie birżańskim. Dopiero w 1982 r. powrócił do diecezji koszedarskiej i objął urząd administratora apostolskiego. Nidy nie skompromitował się współpracą z sowieckimi władzami. W procesie przemian społecznych na Litwie w latach 1988–1990 jednoznacznie opowiedział się za wolnością Kościoła i narodu. Podczas krwawych wydarzeń w styczniu 1991 r., kiedy ważyły się losy niepodległej Litwy, powierzono mu przechowanie Aktu Niepodległej Litwy, który został podpisany 11 marca 1990 r. Na Litwie mówiło się, że Jan Paweł II i kard. V. Sladkevičius są sobie bardzo bliscy z uwagi na wyznawane zasady i podobne postawy życiowe (Mikłaszewicz, 2009, 584).

Całkowite wyzwolenie Litwy związane z wycofaniem Armii Czerwonej było bezpośrednio związane z pielgrzymką Jana Pawła II na Litwę w dniach 4–8 września 1993 r. a wizyta apostolska była jednocześnie jego pierwszą wizytą w krajach bałtyckich po uzyskaniu przez nie niepodległości (Subačius, 2019, 53). Papież przybył na Litwę jako „misjonarz pokoju” (Makowski, 2015, 177–185), a jego obecność przyczyniła się do wzmocnienia pozycji Litwy jako suwerennego państwa w międzynarodowym społeczeństwie. W trakcie wizyty papież spotkał się z najważniejszymi politykami i duchowieństwem, przemawiał do tłumów, modlił się w miejscach ważnych dla litewskiej tożsamości narodowej oraz dokonał beatyfikacji dwóch litewskich męczenników. Wizyta Jana Pawła II była wyrazem poparcia dla Litwy i uznania jej niepodległości, a także odegrała rolę w promowaniu jedności narodowej oraz duchowej odnowy w kraju. Była to także okazja do podkreślenia znaczenia poszanowania praw człowieka, wolności i demokracji na Litwie. Dzięki wizycie Jana Pawła II na Litwie, świat zwrócił większą uwagę na sytuację tego bałtyckiego kraju i jego dążenie do suwerenności, co z kolei

wspierało proces uznawania niepodległości Litwy przez inne państwa. Wizyta papieska odegrała więc istotną rolę w umacnianiu międzynarodowej pozycji Litwy jako niepodległego kraju.

Wszystkie trzy nadbałtyckie republiki sowieckie – Litwa, Łotwa i Estonia – wraz z odzyskaniem niepodległości podjęły budowę dzieła demokratyzacji życia publicznego, w tym także nadania Kościołowi rzymskokatolickiemu i innym wyznaniom wolności w sferze swobód indywidualnych, społecznych i religijnych. Trwająca pół wieku sowiecka okupacja pozostawiła swój ślad w historii nadbałtyckich państw i wywarła ogromny wpływ na życie religijne jej mieszkańców.

Polsko-litewski dialog zintensyfikowany przez św. Jana Pawła II i jego znaczenie

Ogromny wkład w prowadzenie dialogu polsko-litewskiego ma Kościół rzymskokatolicki, który jako wspólnota ponadnarodowa pod zwierzchnictwem Papieża jednoczy wyznawców Chrystusa na całej ziemi i świadom jest tego, że Dobra Nowina skierowana jest do wszystkich, zgodnie z wielkim nakazem misyjnym: „Idźcie więc i nauczajcie wszystkie narody, udzielając im chrztu w imię Ojca i Syna i Ducha Świętego” (Mt 28, 19; Sawicki, 2017, 119). W ciągu dwóch tysięcy lat wiele narodów otrzymało łaskę wiary. Ojciec Święty Jan Paweł II w liście apostołskim *Novo millennio ineunte* stwierdza, że chrześcijaństwo „pozostając w pełni sobą i dochowując bezwarunkowej wierności orędziu ewangelicznemu i kościelnej tradycji, będzie przybierało także oblicze różnych kultur i narodów, w których zostanie przyjęte i zapanuje” (NMI, n. 40).

Dialog i współpraca, jakie podejmowane są między naszymi narodami na gruncie politycznym, społecznym, kulturalnym i ekonomicznym, dotyczą także niemniej ważnej płaszczyzny duchowej. W wymiarze religijnym oba narody łączy wiara w Jezusa Chrystusa i przynależność do Kościoła rzymskokatolickiego. Dialog Kościoła w Polsce i na Litwie trwa od wielu wieków. Wystarczy wspomnieć historię Chrztu Litwy czy też postać św. Kazimierza Królewicza, który zarówno Litwinom, jak i Polakom jest jednakowo drogi i bliski. Dialog polsko-litewski pisany jest także szczególnym sentymentem do Matki Bożej.

Doniosłość polsko-litewskiego dialogu wielokrotnie była podkreślana przez Ojca Świętego Jana Pawła II. Był on świadom faktu, że stosunki między Polską a Litwą nie zawsze były łatwe. Litwa, która odzyskała niepodległość, była wcześniej częścią Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XV–XVIII w.

W przeszłości relacje między Polską i Litwą były często napięte, ze względu na różne kwestie polityczne, terytorialne i narodowościowe. Litwa stała się szczególnym laboratorium, w którym dwa narody po wiekach zgodnego współistnienia popadły w stan wrogiej rywalizacji.

Z okazji 600-lecia chrztu Litwy Papież przygotował list apostolski, którego zwieńczeniem były słowa modlitwy: „Ty, Matko, jesteś pamięcią Kościoła! W sercu swoim zachowujesz dzieje ludzi i narodów. Tobie więc polecam pamięć tych sześciuset lat chrześcijańskiego życia braci i sióstr Litwinów i błagam, pomagaj im teraz i zawsze, dochować wierności Chrystusowi i Kościołowi!” (Jan Paweł II, 1987). Kiedy zaś we wrześniu 1993 r. przybył w pielgrzymce na Litwę, w dziękczynnej modlitwie przed Obrazem Matki Bożej Miłosierdzia w Ostrej Bramie mówił: „Dziękuję Matce Chrystusa za to, że po wielu latach cierpień i prób Litwa i kraje ościennie zdołały wyjść z mroku obcej okupacji i prześladowań, wymuszonego milczenia o Bogu i obezwładniającego braku podstawowych swobód” (Jan Paweł II, 1993a). W osobie Najświętszej Maryi Panny św. Jan Paweł II doszukiwał się tego, co łączy, a nie dzieli.

W dniu 5 września 1993 r. w wileńskim kościele Świętego Ducha Papież rozwinął tę myśl, mówiąc: „[...] W tej świątyni tak, jak w wielu innych, gdzie sprawuje się Eucharystię i udziela się sakramentów świętych w dwóch językach, Polacy i Litwini są powołani do współpracy, a przede wszystkim do słuchania siebie nawzajem, aby dzięki temu wzrastała w nich jedna wiara, ta sama nadzieja i wszystko jednocząca miłość. [...] Tak więc Kościół i Europa potrzebują Waszego również wkładu, aby pod działaniem Ducha Świętego odnawiać się. Duch Święty działał w naszym stuleciu w sposób szczególny przez Sobór Watykański II. W oparciu o jego przesłanie wypada nam budować przyszłość nadziei, głębokiej duchowej odnowy w pokoju, w pojednaniu i szeroko pojętej ludzkiej i ogólnoludzkiej solidarności” (Jan Paweł II, 1993d).

Na zakończenie spotkania z rodakami Jan Paweł II przywołał Mickiewiczowskie słowa: „Panno Święta, co Jasnej bronisz Częstochowy/I w Ostrej świecisz Bramie!” (Mickiewicz, 1984, 6). Odnosząc się do nich, zauważył, że były to słowa prorocze: „Poeci mają także jakieś szczególne uczestnictwo w misji proroczej. Te słowa są prorocze. One mówią o tym, co pozostanie bez względu na wszystkie trudności, na jakie możemy napotykać i my, i nasi bracia Litwini. To pozostanie. I to się nie da zwyciężyć. Bo to jest Ona, jedna i ta sama. Ja już na różne sposoby Ją poznałem, od Kalwarii Zebrzydowskiej poprzez naszą Jasną Górę, poprzez Fatimę i wreszcie przez Ostrą Bramę. I wiem, że Ona jest tą, która przezwycięża każde zło, nawet to największe, to ostateczne. Depcze głowę węża. Ufam, że pozwoli nam przezwyciężyć także i te rodzaje

zła, które utrudniają drogę ku przyszłości. Tej drogi ku przyszłości pod opieką Pani Jasnogórskiej, pod opieką Pani Ostrobramskiej życzę moim rodakom i życzę moim braciom Litwinom, w Polsce i na Litwie” (Jan Paweł II, 1993d).

Na wileńskim Antokolu przy grobach poległych w obronie niepodległości Litwy w 1993 r. Jan Paweł II modlił się: „[...] Spraw, o Panie, aby te krzyże, przypominające niedawne jeszcze czasy brutalnej przemocy i zacieklej wrogości, były cichą, ale stanowczą przestrogą przed nowymi złowrogimi doświadczeniami, do których popycha ślepa moc ideologii i narodowej pychy oraz świadome lekceważenie godności człowieka. Niech krzyże na grobach żołnierzy poległych w bratobójczych wojnach staną się nagłym wezwaniem do zgody i braterstwa. Nie dopuść już nigdy, by bracia w wierze stali się wrogami, podzieleni przez odmienne interesy, język, narodowe sztandary, tradycje i gwałtowne namiętności” (Jan Paweł II, 1993b).

W świetle tych słów, dialog między Kościołem w Polsce i Kościołem na Litwie powinien być służbą, nagłym wezwaniem do zgody, jedności i do braterstwa we wzajemnych relacjach, których fundamentem pozostaje ewangeliczna miłość bliźniego (Ziemba, 1995, 98). O aktualności tego wezwania zainspirowanego przez św. Jana Pawła II przypomniał ćwierć wieku później jego następca na stolicy Piotrowej, podkreślając, że Litwa ze względu na swoją historię i multikulturowy charakter musi świecić przykładem tolerancji dla innych ras, narodów i wyznań. Powinna stać się pomostem pomiędzy Wschodem a Zachodem (*Franciszek na Litwie: wizyta nadziei i pamięci*, 2018, [14.07.2023]).

Otwartość i dialog Kościoła w Polsce i na Litwie dają możliwość przekraczania wcześniej istniejących przeszkód i granic. W ramach nowej ewangelizacji należy dzisiaj szukać wspólnych dróg dawania świadectwa, dzielenia się doświadczeniem wiary i Kościoła w duchu dialogu.

* * *

„Słowiańskiego Papieża”, zapowiadanego przez Wieszców Obojga Narodów, cechowała mądrość i profetyczne podejście. Święty Jan Paweł II pojmował dramatyzm historii naszego kontynentu, ale jednocześnie ukazywał aktywną i nieprzerwaną obecność Boga w jego dziejach. Jako „prorok nowej Europy” zawsze roztaczał wizję możliwości dialogu i budził nadzieję.

Święty Jan Paweł II był ważnym orędownikiem litewskiej drogi do wolności, wspierając walkę narodu litewskiego o niepodległość i wyrażając swoje wsparcie podczas pielgrzymki na Litwę. Ponadto, jako zwolennik dialogu i pojednania między Polską a Litwą, wskazywał na wspólną historię

i kulturę jako fundament zbliżenia obydwu narodów. Jego działania miały pozytywny wpływ na relacje między Litwą a Polską, przyczyniając się do budowania wzajemnego zrozumienia i współpracy.

Zadaniem dyplomacji, w której nieustannie uczestniczy także Kościół katolicki, jest wspomaganie dialogu między siłami politycznymi narodów i pomoc w odbudowywaniu jedności. Jednocześnie Kościół odgrywa istotną rolę w kształtowaniu i utrzymywaniu odrębności narodowej. Polsko-litewski dialog i współpraca nie są wyłącznie sprawą polityków, prezydentów, premierów, ministrów spraw zagranicznych, ambasadorów i konsulów. Na płaszczyźnie kościelnej jest to dialog bratnich dusz chrześcijańskich narodów. Znajduje on także rezonans na innych płaszczyznach życia społecznego, kulturalnego, ekonomicznego i politycznego. W jego cieniu różne napięcia między narodami stają się dziwnie małe i niepotrzebne.

Z perspektywy ponad trzech dekad, jakie upłynęły od ponownego nawiązania stosunków dyplomatycznych między Polską i Litwą w 1991 r., można zauważyć, że zadanie, jakie pozostawił nam św. Jan Paweł II nie zostało jeszcze w pełni wykonane. Warto przypomnieć tu słowa, które wypowiedział 5 września 1993 r. podczas spotkania z korpusem dyplomatycznym na Litwie: „[...] Europa nie jest już dziś głęboko podzielona przez zwalczające się ideologie: wchodzi na drogę współpracy między narodami; będzie to proces długotrwały, wymagający wielkiej cierpliwości i udziału wszystkich mieszkańców zainteresowanych krajów, między którymi trzeba odtworzyć więzi braterstwa i solidarności, aby przezwyciężyć urazy nagromadzone w poprzednich okresach” (Jan Paweł II, 1993c).

BIBLIOGRAFIA

- Jan Paweł II, 1987, List apostolski *Sescentesima anniversaria* z okazji 600-lecia Chrztu Litwy, 5 VI 1987, „L'Osservatore Romano”, nr 7, s. 12–13.
- Jan Paweł II, 1993a, Przemówienie w Wilnie w kaplicy Matki Boskiej Ostrobramskiej *Przed obliczem Matki Miłosierdzia*, 4 IX 1993, „L'Osservatore Romano”, nr 12, s. 9–10.
- Jan Paweł II, 1993b, Modlitwa przy grobach poległych w obronie niepodległości *Aby te krzyże były przestroga*, 5 IX 1993, „L'Osservatore Romano”, nr 12, s. 10–11.
- Jan Paweł II, 1993c, *Spotkanie z korpusem dyplomatycznym, Zadania dyplomatów w nowej sytuacji Europy*, 5 IX 1993, „L'Osservatore Romano”, nr 12, s. 14–16.

- Jan Paweł II, 1993d, Spotkanie z Polakami w kościele Świętego Ducha *Polacy i Litwini są powołani do współpracy*, 5 IX 1993, „L'Osservatore Romano”, nr 12, 19–20.
- Jan Paweł II, 2001, List apostolski *Novo millennio ineunte*, 6 I 2001.
- Andrew Ch., Gordijewski O., 1990, *KGB. The Inside Story of Its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev*, London.
- Anušauskas A., Banionis J., Bauža Č., 2007, *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius.
- Biliūtė-Aleknavičienė E., 2019, „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika” ir jos pirmasis redaktorius, „Terra Jatwezenorum”, nr 2, s. 185–204, 350–352, 370–372.
- Borkowicz J., 2019, *Pielgrzymka Jana Pawła II do Polski 1979*, <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2019/Przewodnik-Katolicki-22-2019/Historia/Pielgrzymka-Jana-Pawla-II-do-Polski-1979> [28.07.2023].
- Czarnecka A., 2007, *Droga państw byłego Bloku Wschodniego do akcesji do Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe Zakładu Europeistyki Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie”, nr 1, s. 222–245.
- Dziedzic S., 2011, *Eksterminacja i trudne trwanie: Kościół katolicki w nadbałtyckich republikach sowieckich*, „Niepodległość i Pamięć”, nr 3–4, s. 133–148.
- Franciszek na Litwie: wizyta nadziei i pamięci, 2018, <https://www.niedziela.pl/arttykul/38034/Franciszek-na-Litwie-wizyta-nadziei-i> [14.07.2023].
- Gumuliauskas A., 2012, *Odzwierciedlenie przemian życia politycznego Litwy końca XX w. w historiografii litewskiej*, „Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich”, t. 3, s. 29–49.
- Jurevičiaus A., 2017, *Susipažinkime – esu Teofilus*, Kaunas.
- Kiškis S., 2008, *Arkivyskupas Teofilus Matulionis*, Vilnius.
- Laukaitytė R., 2009, *Bažnyčios padėties ir nuosavybės restitucija Lietuvoje po 1990 m.*, „Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis”, t. 32, s. 135–146.
- Makowski P., 2015, *Modlitwa o pokój troską o ład międzynarodowy w nauczaniu Jana Pawła II*, „Studia Warmińskie”, t. 52, s. 177–185.
- Mickiewicz A., 1984, *Pan Tadeusz*, Warszawa.
- Mikłaszewicz I., 2009, *Rola Jana Pawła II w procesie przemian na Litwie (według materiałów byłego archiwum KGB w Wilnie)*, „Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich”, t. 1, s. 579–592.

- Nitecki P., 2003, *Ksiądz Jerzy Popiełuszko – prorok wolności i solidarności*, w: *Więksi i mniejsi prorocy Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, red. K. Klauza, S. Napiórkowski, K. Pek, Lublin, s. 261–267.
- Pakarklis P., 1948, *Popiežiai – lietuvių tautos priešai*, Vilnius.
- Sawicki R., 2017, *Uwarunkowania duszpasterstwa litewskiej mniejszości narodowej w Polsce*, „Teologia Praktyczna”, t. 18, s. 119–133.
- Skorowski H., 2022, *Wolność religijna podstawą innych wolności i praw człowieka w nauczaniu Jana Pawła II*, „Libertas Religiosa”, nr 1, s. 127–129.
- Słowacki J., 1982, *Pośród niesnasków – Pan Bóg uderza*, w: J. Słowacki J., *Poezje*, Warszawa: s. 263–265.
- Streikus A., Jurevičius A. (red.), 2017, *Ištvermingas tikejimo liudytojas: Arkivyskupas Teofilius Matulionis*, Vilnius.
- Subačius P., 2019, *Św. Jan Paweł II i niepodległość*, w: *Horyzonty wolności*, red. Z. Zarębianka, Kraków, s. 51–60.
- Szot A., 2002, *Abp Romuald Jałbrzykowski – metropolita wileński*, Lublin.
- Tininis V., 1994, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, Vilnius.
- Upadek imperium. Litewska droga do niepodległości. Czas współpracy*, 2021, https://ipn.gov.pl/ftp/wystawy/upadek_imperium/content/plansze_wystawowe.pdf [27.07.2023].
- Upadek komunizmu w Polsce – od protestów do „Solidarności”*, http://www.sww.w.szu.pl/index.php?id=polska_upadek_komunizmu_w_polsce [15.07.2023].
- Vasiliauskaitė A., 2017, *Vyskupas Teofilius Matulionis – kapelionas martyrium bendruomenėje*, „Soter”, t. 64, s. 21–39.
- Zajankowska A., 2013, *Przywrócenie niepodległości Litwy i odrodzenie Kościoła katolickiego*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 99, s. 283–293.
- Žemaitis K., 2021, *Blessed Teofilius Matulionis – A Witness to the Faith of Modern Times*, „Studia Elckie”, nr 1, s. 89–96.
- Ziemba W., 1995, *Narodowa różnorodność bogactwem Kościoła Elckiego*, „Lithuania”, nr 2, s. 88–98.
- Žiugžda J., 1948, *Reakcinė katalikų dvasiškija – amžinas lietuvių tautos priešas*, Vilnius.